

Posudek

Holubec, Stanislav: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Historicko – sociologická analýza. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze (Ústav hospodářských a sociálních dějin), Praha 2008, 295 s., přílohy.

Stanislav Holubec si pro svou doktorskou disertaci zvolil téma, které bylo v české společenskovědní literatuře posledních osmnácti let téměř tabuizováno. V přímém rozporu se situací současného vývoje společenských věd v zemích Západní Evropy česká vědecká obec tento předmět pomíjela. Kontinuita studia dělnictva a nezámožných (dolních) vrstev české společnosti, studia oceňovaného zejména v západoněmecké odborné literatuře, byla přerušena. Holubcova práce znamená z tohoto hlediska čin inovovaného návratu. Již proto ji nutno ocenit.

Absence vědeckého zájmu o nezámožné vrstvy obyvatelstva českých zemí, která v podstatě zachytila téměř jednu generaci mladých českých badatelů, je do jisté míry patrná i v předložené disertační práci. Stanislava Holubce ovlivnila již ve vstupní koncepci disertace: nutila ho obsáhnout široké spektrum problémů. Rozsah problémového záběru jeho disertace je svým způsobem obdivuhodný. Naplnit takto stanovený badatelský záměr vyžaduje nejen rozsáhlou heuristiku, ale i orientaci ve fakticitě a metodologii řady společensko vědních disciplín. Přesto Stanislav Holubec toto riziko podstoupil a svůj vědecký projekt uskutečnil s nasazením, které svědčí o zaujetí – zvláště u badatele stojícího na počátku své vědecké kariéry.

Stanislav Holubec se nemohl vyhnout vstupní rozpravě o probíhající vědeckém diskurzu, který se vztahuje jednak k definici pojmů „dělnická třída – dělnická vrstva – dělnické prostředí“ a jednak k definici pojmů „dělník – dělnictvo“. Holubcova rozprava o obsahu pojmů „dělnická třída – dělnická vrstva – dělnické prostředí“, o jejich významu jako společenských kategorií v kontextu společenského vývoje 19. a 20. století a o jejich aktuálnosti v současnosti, zasluhuje pozornosti. Po rozvaze o stanoviscích současných sociologů a historiků k sociální stratifikaci moderní společnosti se Holubec přiklání k pojmu „dělnické prostředí“ – eliminuje tedy politicky motivovanou rovinu diskusí o třídní struktuře společnosti. Z této pozice také vede svůj výklad o sociálních a kulturních poměrech pražského dělnictva.

Obdobně postupuje Stanislav Holubec i v rozpravě o pojmu „dělník“ a „dělnictvo“. Z řady definic, které nastiňuje, se přiklání k definici E. O. Wrighta. Obsahové naplnění vidí především ve výčtu profesí, které statistické ČSR doby meziválečné deklarovali jako „dělnická povolání“ (s. 29). Přesto ve vlastním výkladu se S. Holubec přiklání k interpretaci pojmu dělník z pozice emické, z pozice „nezámožných“ vrstev 20. a 30. let 20. století. Východisko nepochybně přínosné pro interpretaci stanovisek „dělnických“ obyvatel Velké Prahy k sobě samým a ke společenskému statusu, který si přisvojovali a nárokovali. Toto východisko má však svá výrazná omezení, pokud chceme hovořit o společenských kategoriích – tedy o společenských vrstvách a o společenských skupinách v rámci širě definovaných společenských vrstev.

Prvé omezení vyplývá ze skutečnosti, že mnozí z nezámožných obyvatel velkých měst (Prahy) prošli během svého života řadou zaměstnání s rozdílným společenským statutem a někdy i s protikladnou ekonomickou zajištěností (nezaměstnanost nevyjímaje).

Druhé omezení vyplývá se sebedefinice jednotlivce, která je vždy vázána na dobové pojetí společenské prestiže profese, kvalifikace a zaujatého postavení v rámci závodu a jeho pracovního kolektivu. V době meziválečné vyučený (kvalifikovaný) dělník sám sebe nikdy nenazval dělníkem, bez ohledu na to zda pracoval v továrně či řemeslné dílně. Označoval se za řemeslníka, protože „měl řemeslo“. Dělníci vysoce kvalifikovaných profesí se pak neoznačovali ani jako řemeslníci. Hovořili o sobě jako o umělcích (typografové), jako o odborných pracovnících (strojníci – kvalifikovaní dělníci automobilového průmyslu, startujícího leteckého průmyslu). Pro kvalifikované dělníky (a námezdně pracující v dělnických povoláních vůbec) byl dělníkem člověk bez kvalifikace – nádeník. Tuto skutečnost dobového chápání slova dělník = nádeník Stanislav Holubec ve své práci dobře popsal a ozřejmil. Zvažuji pouze, zda toto chápání nebylo omezeno pouze a právě na „nezámožné“ obyvatele českých zemí. Dle mých výzkumů střední vrstvy slučovaly od pojmem „dělník“ daleko širší spektrum lidí, včetně kvalifikovaných dělníků, včetně „dělnické aristokracie“. Tyto vrstvy obyvatelstva českých měst vycházely z pozice svého zaujatého společenského statusu. Přehlížení této skutečnosti je již pozicí dnešní současnosti.

Třetí omezení pak vyplývá ze čtyřvrstevné sociální sebedefinice „nezámožných“ obyvatel města, která byla vázána na rozlišení: já osoba – já člen širší profesní skupiny – já zaměstnanec průmyslového závodu – já člen společenské skupiny. Ve vyjádření kvalifikovaného dělníka 20. a 30. let 20. století sebedefinice zněla: já řemeslník, já kovář, já tatrovák, já dělník (pokud jako skupina zápasíme za své požadavky). Pojem dělník v této souvislosti byl pro kvalifikovaného dělníka symbolickým pojmem politickým. V transparentní formě jsem vrcholné vyznění této čtyřvrstevné sebedefinice zachytila u typografů: já umělec-typograf, já litograf, já člen Vilímkova závodu (domu), já dělník – nositel pokroku (v kulturním i společenském slova smyslu). Zaznamenala jsem ovšem i odmítání čtvrté vrstvy takto klasifikované sebedefinice, naprosto výrazně zejména u lidí pracujících ve službách (např. u služebných, obchodních příručích) a v dopravě (např. šofěři, strojvedoucí). V této souvislosti pouze na okraj dávám ke zvážení – pomocník v terminologii 20. a 30. let 20. století není nádeník: v řemeslné dílně je to učedník a tovaryš, v obchodě příručí.

V základním koncepčním přístupu rozpravu o sociálním postavení a kulturních poměrech pražských dělníků v době meziválečné formuluje Stanislav Holubec s ohledem na vnitřní sociální strukturu dělnického obyvatelstva Velké Prahy a s ohledem na situaci v různých čtvrtích, obvodech a obcích, které slučovala Velká Praha v hranicích z roku 1922. V některých souvislostech výkladu uplatňuje ovšem také dvě další roviny srovnání: rovinu časovou (s ohledem na situaci v 19. století), a rovinu prostorovou (s ohledem na Brno a některá velká města Evropy střední /Německo/ a západní /Anglie/). Zatímco zohlednění různého lokálního a sociálního prostředí Prahy výpovědní hodnotu práce Stanislava Holubce výrazně posiluje a je její velkou předností, komparace se situacemi ve městech s odlišnými civilizačními a kulturními podmínkami života dělnictva a zejména přihlížení k těmto situacím jako k situacím modelovým pro pražské dělnické prostředí nutí k zamyšlení (zejména při snaze o typologie). Obdobné zamyšlení lze vyslovit i při analogiích s jinými historickými epochami (např. s. 156), pokud nejsou sledovány jako východiska reality doby meziválečné.

Při naplňování svého vědeckého záměru analyzovat sociální postavení a každodennost pražských dělníků se Stanislav Holubec orientuje prvoplánově na výklad charakteristiky sociálních a kulturních poměrů dělníků a dělnických rodin a nikoli na prožívanou

každodennost v její plasticitě a různosti. Toto uchopení řešených problémů prosazuje v postatě ve všech kapitolách, i když s různou intenzitou. Jeho volbu nutno respektovat. Svým způsobem ji předurčuje nejen jeho odborná orientace, ale i pramenná základna, na níž práci především vybudoval (archivní a statistické prameny, dobový periodický tisk, memoárová literatura, vědecká literatura). Výpovědi osmnácti pamětníků, které Stanislav Holubec iniciativně zaznamenal vlastním a jistě náročným terénním výzkumem, jsou mu spíše ilustračním doplňkem – zcela pochopitelně. O 20. a 30. letech 20. století mohou, s ohledem na reálnou hodnotu vzpomínky, informovat lidé, kterým v této době bylo minimálně sedm (deset) a více let.

Sociální a kulturní poměry dělníků sleduje Stanislav Holubec v pěti tématických okruzích. Tyto okruhy si sám definuje, a to překvapivě i netradičně. V kapitolách o rodinných vztazích, zdravotních a bytových poměrech dělníků, o školním a kariéřním vzdělávání dělnických dětí a mládeže se přidržuje zaběhnutých tématických schémat. Naproti tomu rozpravu o kulturních a volnočasových aktivitách naplňuje i témata, která jsou v odborné literatuře vesměs pojednávána autonomně (strava, odívání). Výklad o společenském a spolkovém životě pak důsledně koncipuje jako komparaci různých politických a názorových prostředí: sociálně demokratického, komunistického a dalších. Postup přínosný a efektivní. V tomto výkladu se Stanislavu Holubcovi podařilo vzájemným srovnáním různých politických prostředí doložit nejen různorodost postojů ovlivňovaných politickými stanovisky elit a mediálními osvětovými tlaky, nýbrž i jejich dopad do prožívané každodennosti dělníků a dělnických rodin. Tato kapitola se může stát východiskem pro uchopení celého komplexu problémů. Je stěžejním přínosem předložené disertace.

Vzhledem k tomu, že autor jistě pomýšlí na publikování své disertace upozorňuji na některé drobné nepřesnosti.

Rekonstrukce rodinných vztahů před 70ti až 80ti léty na základě vzpomínek respondentů je velice obtížná. Obtíže sám autor disertace definuje. Nelze se proto divit, že pracuje s analogiemi z jiných než českých městských prostředí. I zde bych však postupovala velice opatrně s ohledem na mentalitu obyvatel toho kterého prostředí, a citlivě sledovala časovou rovinu srovnávaných situací – a to právě v případě, kdy jde o typologie.

Vykání v některých dělnických rodinách v Praze jsem zachytila ještě na počátku 50. let 20. století. Týkalo se ovšem evangelické rodiny, v níž matka pocházela ze středočeské vesnice. Působilo ovšem jako anachronismus – v dělnickém i nedělnickém prostředí.

Dvojpokojový byt (2+1) nepatřil ke standartu dělnické rodiny doby meziválečné. Buď autor zaměnil byt o dvou místnostech za byt dvojpokojový (pravděpodobně), nebo se jednalo o společné bydlení dělnických rodin: 1) pronájem bytu se záměrem obývat ho společně, získat výhody moderní vybavenosti bytu při schopnosti byt společně zaplatit (praxe doložená ve 30. letech v Holešovicích), 2) pronájem místnosti stavebníkem dělnického domku s cílem zaplatit hypotéku (praxe doložená ve Vysočanech – Proseku, v Čelákovcích). Z hlediska dělnického bydlení v Praze ve 30. letech však jev naprosto menšinový. Dělnické rodiny pronajímaly však i místnosti v bytech jednopokojových. Na tuto praxi reagovali i projektanti bytů pro nezámožné vrstvy obyvatelstva ve 20. a 30. letech – jednotlivé místnosti (pokoj a kuchyň) byly přístupny samostatně z předsíně.

Moderna v mediálně zprostředkované módě – pokud se vztahuje k stylizaci do módního stylu, nemusí prioritně navazovat na berlínskou módu. Pro české módní návrhářky a návrháře 20. a 30. let 20. století (včetně těch, kteří publikovali v módních rubrikách sociálně-demokratických a komunistických novin a časopisů) byla vzorem především Paříž a Londýn. Vliv berlínské módy zprostředkovaly ženské týdeníky typu Hvězda a d.

Lze ze zájmu o film ve 20. a 30. letech dedukovat, že v dělnickém prostředí nebyl zájem o divadlo? Mé výzkumy dělníků a dělnic z Holešovic a Dejvic (textilní dělnice), kteří v meziválečném období prožívali svá mladá léta, naopak zaznamenaly vzpomínaly nejen na ochotničení (např. hostinec u Zeleného stromu ve starých Holešovicích), nýbrž i na návštěvy Uranie. Nesporné však je, že masovému zájmu o film nemohlo divadlo konkurovat.

Lokální strukturu Velké Prahy tvořily čtvrtě. Do okrajových čtvrtí byly začleněny i bývalé příměstské vesnické obce (např. Prosek nebyla čtvrť, ale část Vysočan – jejich obytné zázemí).

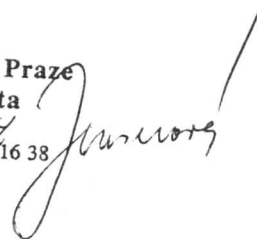
Je škoda, že autor ve své ambiciózně zpracované disertaci nevěnoval větší pozornost citacím literatury, pramenů a odkazům na výroky respondentů. Jejich sjednocení je nezbytností. Nezbytné je také v monografiích citovat autora příslušné stati a nikoli jednoho z editorů (příkladem ve Staré dělnické Praze rodinu analyzovala Jiřina Svobodová, bydlení Josef Vařeka). Při odkazech na výroky respondentů nelze měnit grafickou podobu fiktivních iniciál jejich jména. V seznamu respondentů je pak nezbytné uvést buď rok narození nebo stáří respondenta v době výzkumu – zejména pokud se jedná o vzpomínky na realitu vzdálenou téměř sedmdesát a více let (a případně i profesní zařazení živitele rodiny v době, na kterou se tážeme).

Disertační práce Stanislava Holubce je prvním syntetizujícím rozbohem sociálních a kulturních poměrů dělníků na území Velké Prahy v době meziválečné. Je dílem, které vyplňuje mezeru v našem dosavadním bádání, a které současně akcentuje vědecké trendy západoevropské sociologie a historie.

Stanislav Holubec předložil k obhajobě disertaci, která splňuje nároky kladené na tento typ závěrečných prací. Prokázal, že si dovede vytýčit problém, shromáždit prameny k jeho řešení, získaná data analyzovat a formulovat uvážené závěry. Práci doporučuji k obhajobě.

V Praze 30. 7. 2008

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Oddělení vědy
Praha 1, nám. J. Palachy, 116 38

PhDr. Mirjam Moravcová, DrSc.